

Nr 17

Utlåtande i anledning av motioner om ersättning ur dödsbo för viss vård.

I de likalydande motionerna I:748 av fru *Elvy Olsson* och II:854 av herr *Börjeson* i Falköping *m. fl.* hemställs att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte anhålla om skyndsamt utredning och förslag om sådana lagbestämmelser att person — husföreståndarinna eller hemarbetande barn — som utan lön eller mot ringa ersättning under längre tid haft vårdnaden om åldring eller sjuk person vid den vårdades bortgång ur boets behållning tillförsäkras skälig ersättning för det utförda arbetet.

Nuvarande förhållanden

Det torde ej vara ovanligt att hushållerskor, hemmadöttrar och andra personer i liknande ställning arbetar i hemvårdande uppgifter utan att för dem bevisligen föreligger något tjänsteavtal, som reglerar löneförmåner och dylikt. Någon lagbestämd rätt finns ej för dem att i efterhand erhålla kontant ersättning utöver det underhåll i form av bostad, mat, fickpengar m. m., som må ha utgått. Lönekrav av nu avsedd art föreligger emellertid ej sällan till domstolarnas prövning. Nuvarande praxis härvidlag torde innebära att huvudsakligen kontraktsrättsliga synpunkter anläggas, d. v. s. att domstolarna i första hand ingår på en bedömning av vad parterna kan antagas ha avsett skola gälla dem emellan. Det blir således av betydelse om vederbörande förlitat sig på en utfästelse om framtida ersättning. Härvid kan det förhålla sig så att arbetstagaren avstått från att begära kontant lön just emedan arbetsgivaren förespeglat henne att hon i framtiden skulle få ersättning genom att bli ihågkommen i testamente eller på annat sätt. Att den arbetande haft ställning som tjänare och att arbetet varit omfattande och nyttobringande kan vara indicier på att det varit i förväntan på framtida gottgörelse som hon avstått från att fordra kontant lön. Ställning som familjemedlem, släktskap med den, för vilken arbetet utförts, egna förmögenhetstillgångar och frihet att disponera över en del av sin arbetskraft, är omständigheter som kan föranleda att arbetstagaren ej får rätt till ersättning. Om ett lönekrav av det nu berörda slaget framställs först i anslutning till arbetsgivarens frånfälle, blir hans dödsbo arbetstagarens motpart. Fastställs rätt till lön, vare sig det nu sker genom domstols dom eller genom uppgörelse utanför rätta, skall lönebeloppet i princip utbetalas innan boet skiftas.

Motionerna

I motionerna framhålls till en början att det alltjämt finns relativt stora grupper medborgare i vårt samhälle som inte omfattas av den sociallagstiftning som är avsedd att generellt gälla för alla. Hit hör enligt motionärerna bl. a. den kategori arbetstagare som i vedertagen bemärkelse går under benämningen "husföreståndarinna".

Härefter anförs följande.

Det finns en rad upprörande exempel på kvinnor som trätt till i husmors ställe och under en lång följd av år med ansvar och kunnighet handhaft skötseln av hemmet mot endast fritt vivre och möjligen liten ringa kontant ersättning för anskaffande av kläder o. dyl. Husfadern (änkeman, fränskild) har emellertid låtit vederbörande förstå att hon vid hans bortgång skall bli ihågkommen. Av den anledningen har hon avstått från att göra några anspråk under sina arbetsår. Vid husfaderns bortgång visar det sig emellertid att något testamente inte upprättats som husföreståndarinnan kunde stödja sig på för att erhålla den uttalade gottgörelsen för sina insatser. I de flesta fall vägrar då också arvingarna att acceptera några krav från husföreståndarinnans sida, även om dessa är medvetna om att husfadern inte utbetalt någon lön till vederbörande för hennes insatser i hemmet. Den vanliga invändningen är att någon lön inte varit avtalad eller ens förutsatt.

Husföreståndarinnan ställs då inför alternativen att i avsaknad av bevis för uttalad ersättning från husfadern vid dennes bortgång avstå från alla anspråk eller att driva ärendet till process. Det torde vara sällsynt att vederbörande föredrar processförfarandet med hänsyn till den ovissa utgången samt till de kostnader som det kan medföra.

I många fall är det döttrar som stannar hemma för att hjälpa gamla eller ensamstående föräldrar. Även om de ekonomiska förhållandena skulle medge det erhåller dessa ingen kontant ersättning för sitt arbete i hemmet. I stor sett får de nöja sig med fickpengar då och då. Vid arvsskifte kan syskonen avvisa den hemmavarande dotterns anspråk på skälig ersättning med hänvisning till att denna haft mat och husrum för sina insatser. Att hon avstått från utbildning och förvärvsarbete för att hålla ihop hemmet, vårda föräldrar eller invaliderade syskon tas ingen hänsyn till. Till svårigheterna hör att hon ofta vid slutförd arbetsinsats i hemmet uppnått en ålder som gör det ytterst svårt för henne att söka sig ut på arbetsmarknaden eller till en omskolning.

Trots att dessa "hemmadöttrar" således som arbetstagare utfört ett arbete som borde garantera dem samma trygghet som andra jämförbara grupper utestänger lagen dem från dessa förmåner. Enligt vår mening är dessa brister i gällande lagstiftning av så allvarlig karaktär att de snarast bör elimineras. Detta kan inte, som det påstås, ske med hänvisning till att frågan bör lösas genom regelrätt anställningsavtal från fall till fall. I den trängda situation som en "hemmadotter" i regel träder till i hemmet upprättas inte några avtal om anställningsförmåner etc. Detta bekräftas av erfarenheterna.

Vi anser att det genom tillägg i ärvdabalken eller på annat sätt bör beredas denna kategori arbetstagare samma rättigheter och trygghet som enligt lag tillförsäkras andra motsvarande grupper.

Socialpolitiska kommittén m. m.

Socialpolitiska kommittén redovisade i september 1962 (stencil 1963:2 socialdep.) vissa undersökningar rörande frågan om stödåtgärder till de s. k. hemmadöttrarna,

vilka torde utgöra en betydande del i den personkrets motionerna avser. Uppdraget gällde en kartläggning av föreliggande behov och förslag till eventuellt erforderliga åtgärder. Kommittén tillställde varje kommun frågeformulär angående antalet hemmadöttrar i kommunen och deras situation. Svar inkom från 75 procent av kommunerna. Dessa svar utvisade att antalet ensamställda f. d. hemmadöttrar — ogifta kvinnor som huvudsakligen vårdat föräldrar eller anhöriga — med försörjningssvårigheter uppgick till 1 581. Av dessa bodde tre fjärdedelar i landskommuner. Utredningen visade vidare att av de f. d. hemmadöttrarna hade 512 förtidspension. Antalet redovisade aktiva hemmadöttrar uppgick till 2 495. Även om kommunerna inte redovisat samtliga fall så ansåg kommittén det tydligt att antalet f. d. hemmadöttrar med försörjningssvårigheter är litet. I flertalet kommuner finns inget eller endast något enstaka fall. De personer det gäller representerar inte en kategori, som går att avgränsa och beskriva i enkla termer. Flertalet har nedsatt arbets- och försörjningsförmåga, men åtskilliga av dem som kommit med i undersökningen har försäkringsarbete eller har haft det för inte länge sedan.

De ensamställda f. d. hemmadöttrarna består enligt kommittén av i hög grad individuellt betonade fall, som vart och ett kräver särskild behandling. De problem, som undersökningen pekar på, är inte alltid ekonomiska eller av enbart ekonomisk natur. De åtgärder som påkallas avser arbetsanskaffning, medicinsk vård och behandling, arbetsvård eller annan form av rehabilitering, ekonomisk hjälp och personlig rådgivning. Kommittén betonar vidare att det behövs upplysning och aktiv personlig medverkan från kommunernas sida, med andra ord en allmän kurativ verksamhet. Kommunala förtroendemän och tjänstemän har en stor uppgift att fylla på detta område.

Det framhålls också att den kraftiga utbyggnaden av den allmänna arbetsförmedlingen och arbetsvården skett bl. a. med tanke på den typ av problem som f. d. hemmadöttrar representerar. Inom ramen för arbetsmarknadsverkets ansträngningar att bistå äldre kvinnor att finna en väg till — eller tillbaka till — arbetsmarknaden bör enligt kommittén många av de aktuella problemen kunna finna en lösning.

Kommittén diskuterade också frågan om generösare grunder vid bedömning av rätten till förtidspension till hemmadöttrar och fann därvid att de hjälpbehov, som kan föreligga för f. d. hemmadöttrar, inte lämpligen bör tillgodoses genom särskilda bestämmelser i lagen om allmän försäkring. Denna lag avser i princip att bereda medborgarna ekonomiskt skydd efter generella bedömningsgrunder.

I anledning av kommitténs förslag utfärdade *Kungl. Maj:t* år 1963 ett *circulär* (SFS 1963:698), vari anfördes:

Kungl. Maj:t vill härmed göra socialnämnderna och arbetsförmedlingsorganen uppmärksamma på vad socialpolitiska kommittén anfört och framhålla vikten av att de aktivt medverka för att hjälpa ifrågavarande hemmadöttrar, särskilt i det läge som uppstår då hemmadöttrarnas vårduppgift bortfaller exempelvis till följd av att den vårdade personen intages på vårdinrättning eller avlider. Det åligger socialstyrelsen och arbetsmarknadsstyrelsen att meddela de råd och anvisningar som må finnas erforderliga för ändamålet.

Tidigare riksdagsbehandling

Vid 1964 års riksdag väcktes en motion (II:29) i samma ämne som det nu ifrågasvarande. Första lagutskottet hemställde i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 18) att motionen icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd. I utlåtandet anförde utskottet bl. a. följande.

Det syfte som uppbär motionen är synnerligen behjärtansvärt. Det föreligger emellertid enligt utskottets mening orsak till stor tvekan om huruvida de orättvisor, varpå motionärerna velat fästa uppmärksamheten, kan motverkas genom lagstiftning. De svårigheter, som härvidlag anmäler sig, beror främst på att förhållandena kan vara så olikartade i skilda fall, som avses i motionen, att dessa knappast är ägnade för enhetlig reglering. En husföreståndarinnas arbete kan sålunda ha varit mer eller mindre omfattande och behövt, arbetsinsatsen kan ha betingats av särskilda personliga skäl, den försörjning i form av bostad, mat, fickpengar, resor m. m., som må ha utgått, kan ha varit av bättre eller sämre beskaffenhet, den arbetande kan ha haft en god egen ekonomi eller hon kan vara berättigad till arv eller testamente efter den avlidne.

Till nämnda svårigheter kommer vissa betänkligheter med avseende på verkningarna av en lagreglering. Ett önskemål vore ju att en sådan kunde förebygga processer och tvister i annan form rörande i efterhand framställda löneanspråk. Nuvarande rättstillämpning innebär att man vid bedömningen av sådana tvister varom nu är fråga söker fastställa vad som varit underförstått eller eljest avsett i lönefrågan. Den arbetande kan ha framgång med sitt anspråk, om hon lyckas göra troligt att framtida ersättning varit avsedd. Den tänkta lagstiftningen torde emellertid få konstrueras så, att den icke medgav ersättning i de fall, där avsikten varit att ersättning ej skulle utgå. Bevisläget skulle på detta sätt kunna förskjutas till den arbetandes fördel. Möjligheterna till tvist skulle dock icke på något avgörande sätt begränsas. Särskilt spörsmålet om vad som skulle anses vara skäligen ersättning kvarstod under alla förhållanden som anledning till stridigheter. Vidare må anmärkas, att det genom motionen framlagda förslaget till synes alltför mycket tar sikte på den speciella situationen vid dödsfall. Praktiskt sett är det naturligt att ersättningsanspråken aktualiseras vid dödsfall, men från rättslig synpunkt måste det te sig något egendomligt om motsvarande lönekrav skulle förbli mindre gynnade i annat sammanhang, där de kan vara lika berättigade.

Vid övervägande av huvudsakligen de synpunkter som nu anförts, har utskottet kommit till den bestämda uppfattningen att det av motionärerna upptagna problemet icke lämpar sig för att lösas genom lagstiftningsåtgärder. Problemet torde därför även i fortsättningen få vara överlämnat åt rättspraxis. Såsom motionärerna antytt skulle naturligtvis den bästa lösningen vara att regelrätta anställningsavtal blev allmänt förekommande. Det synes måhända alltför optimistiskt att räkna med en snabb utveckling i sådan riktning. Det kan dock antagas att ett modernare betraktelsesätt, understött av sådana faktorer som ATP-systemet, skall medföra ökad insikt om betydelsen av att arbetsgivare och arbetstagare inbördes klargör, vad som skall gälla dem emellan beträffande lön och andra anställningsvillkor. Oavsett om ett sådant antagande har fog för sig, är det tydligt att statsmakterna även fortsättningsvis måste ha uppmärksamheten fäst på behovet av social omvårdnad för de relativt ogynnsamt ställda persongrupper, varom i ärendet är fråga.

I motioner (I:11 och II:21) till 1966 års riksdag togs spörsmålet upp ånyo. Första lagutskottet hänvisade till sina uttalanden i ämnet vid 1964 års riksdag och framhöll

att därefter icke inträffat något som kunde sägas ha löst frågan. Ett steg mot förbättring hade emellertid tagits genom 1964 års riksdagsbeslut om statsbidrag till kommunernas kostnader för hemhjälp, vilket underlättat för kommunerna att lämna ersättning åt vårdare av gammal eller handikappad anförvant och fick antas ha förbättrat ifrågavarande grupps förhållanden. Utskottet vidhöll uppfattningen att det i motionerna aktualiserade problemet ej borde lösas genom lagstiftning och kunde därför ej biträda motionärernas hemställan. Utskottet uttalade emellertid sin oreserverade anslutning till motionernas syfte och underströk angelägenheten av att speciellt i ömmande fall statsmakterna genom ytterligare åtgärder i annan ordning än lagstiftningsvägen sökte tillgodose ifrågavarande, för såväl den enskilde som samhället, värdefulla grupps intressen.

Här må även nämnas att riksdagen under de senaste tio åren vid ett stort antal tillfällen behandlat motioner, som från andra utgångspunkter rört hemmadöttrarnas situation. Fråga har bl. a. varit om införande av rätt till förtidspension, särskilda förmåner inom den allmänna pensioneringen och utsträckande av arbetslöshets-skyddet. På förslag av andra lagutskottet har riksdagen regelmässigt tagit avstånd från förslag om en särbehandling av hemmadöttrarna i fråga om rätten till förtidspension eller förmåner enligt den allmänna pensioneringen. För att komma till rätta med hemmadöttrarnas försörjningsproblem borde man i stället i första hand pröva de möjligheter som arbetsmarknadspolitiken erbjuder. I övrigt hänvisas härvidlag till *andra lagutskottets utlåtanden* 1966:35, 1967:59 och 1968:26, 28.

Utskottet

I motionerna begärs utredning och förslag om lagfäst rätt för hushållerska, hemmadotter eller annan i liknande ställning, som utan lön eller mot ringa ersättning under längre tid haft vårdnaden om åldring eller sjuk person, att vid den vårdades bortgång få ersättning ur kvarlåtenskapen för sitt arbete.

Den kategori som motionärerna avser utgör icke någon enhetlig eller klart avgränsbar grupp. Det kan vara vuxna barn, som bott kvar hemma, kvinnor som trätt i husmors ställe och under äktenskapsliknande former handhaft skötseln av hemmet eller personer med regelrätta anställningsavtal. Förhållandena kan också inom varje sådan grupp vara helt olikartade, bl. a. med avseende på arbetsinsatsens omfattning, ersättningen, arbetsgivarens och arbetstagarens ekonomi, de personliga relationerna mellan dessa samt beträffande arbetstagarens rätt till kvarlåtenskapen efter den avlidne.

Räckvidden av det problem motionärerna aktualiserar torde vara svår att ange med bestämdhet. Den ovan summariskt redovisade undersökningen av socialpolitiska kommittén ger emellertid vid handen att de s. k. hemmadöttrarna, vilka torde utgöra en betydande del av den personkrets som avses i motionerna, är förhållandevis få till antalet, framför allt om man begränsar sig till dem som har försörjnings-svårigheter.

Spörsmålet om tillgodoseende av nu ifrågavarande grupp genom civilrättslig lagstiftning har, som framgår av vad ovan upptagits, med anledning av motioner behandlats vid 1964 och 1966 års riksdagar. Utskottet har därvid i av riksdagen godkända utlåtanden funnit motionernas syfte synnerligen behjärtansvärt men ansett att problemet icke borde lösas lagstiftningsvägen. Till stöd härför har bl. a. anförts att förhållandena kan vara så olika i skilda fall att de knappast är ägnade för enhetlig reglering ävensom att möjligheterna till tvist ej på något avgörande sätt skulle begränsas genom den föreslagna lagstiftningen.

Utskottet har icke funnit anledning att frånga sin tidigare uppfattning rörande dessa spörsmål. Den av motionärerna föreslagna rätten till gottgörelse ur kvarlätskapen skulle för övrigt i ett mycket stort antal fall vara av föga värde. Det måste också beaktas att problemen för ifrågavarande kategori ingalunda alltid är av ekonomisk natur. De åtgärder som påkallas kan, som socialpolitiska kommittén närmare utvecklat i fråga om hemmadöttrarna, avse arbetsanskaffning, medicinsk vård och behandling, arbetsvård eller annan form av rehabilitering, personlig rådgivning eller allmänt kurativa insatser. Lösningen av dessa ofta trängande hjälpbehov kan således sökas på olika vägar. Därvid bör i enlighet med vad riksdagen i andra sammanhang uttalat i första hand prövas de möjligheter som arbetsmarknadspolitiken erbjuder. Utskottet vill härvidlag erinra om ett av Kungl. Maj:t år 1963 utfärdat cirkulär till socialnämnderna och arbetsförmedlingsorganen, där det understryks vikten av att nämnda myndigheter aktivt medverkar för att bistå de s. k. hemmadöttrarna, särskilt i fall då deras vårduppgift bortfaller till följd av att den vårdade personen intas på vårdinrättning eller avlider. Verksamheten skall avse sådana åtgärder som förmedling av arbetsanställning, vidareutbildning, omskolning och arbetsvård i olika former. I anslutning härtill kan även erinras om att statsbidrag sedan några år tillbaka utgår till den sociala hemhjälpen, något som underlättat för kommunerna att lämna ersättning åt vårdare i enskilt hem av åldringar eller handikappade. I sammanhanget bör också nämnas att ifrågavarande grupps trygghetsproblem vid arbetslöshet prövas av den år 1966 tillsatta utredningen om kontant stöd vid arbetslöshet (KSA-utredningen).

Avslutningsvis må upplysas att riksdagen i anledning av motioner, remitterade till andra lagutskottet, senare i år kommer att pröva yrkanden om rätt till änkepension för hemmadöttrarna.

Under hänvisning till det anförda får utskottet hemställa,

att förevarande motioner, I:748 och II:854, icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Stockholm den 11 mars 1969

På första lagutskottets vägnar:

ERIK ALEXANDERSON

Vid detta ärendes behandling har närvarit:

från första kammaren: herrar Alexanderson (fp), Erik Svedberg (s)*, fröken Mattson (s), herrar Hjorth (s)*, Svanström (cp), fru Lindström (s), herrar Lidgard (m) och Richardson (fp);

från andra kammaren: fröken Bergegren (s), herrar Jönsson i Malmö (s), Larsson i Norderön (cp), Hansson i Piteå (s), Sjöholm (fp)*, Oskarson (m), fröken Åsbrink (s) och fru Jonäng (cp).

---

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Särskilt yttrande

av herrar *Alexanderson* (fp), *Svanström* (cp), *Lidgard* (m), *Richardson* (fp), *Larsson* i Norderön (cp), *Sjöholm* (fp), *Oskarson* (m) och fru *Jonäng* (cp).

Den i motionerna aktualiserade frågan gäller icke i första hand ett socialt stöd till de ifrågavarande kategorierna utan frågan, om man med lagstiftningens hjälp skulle kunna förhjälpa dem till skälig ersättning för utfört arbete i sådana fall, då medel härför faktiskt står till förfogande. Vi är ense med utskottets bedömning, att betydande svårigheter föreligger för en samlad lösning av de föreliggande problemen genom lagstiftningsåtgärder men vill ändå inte anse det uteslutet att man genom åtgärder inom det ena eller andra rättsområdet skulle kunna förbättra vederbörandes rättsliga situation och därigenom åstadkomma åtminstone en dellösning. Även om tillräckliga skäl inte föreligger att nu begära en särskild utredning av frågekomplexet vill vi framhålla, att det bör uppmärksammas då en översyn av något av de berörda rättsområdena blir aktuell.